

Rekonstrüksiyon Prensipleri

Yu. V. Sheka*
Çev. Mehman Musaoğlu*

1. Dilin ilahî yaradılışı meselesi, bilimde bazen çözülemeyen problemler bağlamında zikredilir. Dolayısıyla, eğer elimizdeki herhangi bir teori doğru değilse o zaman dilin ilahî yaradılışını kabul etmenin tek çare olarak kaldığı söylenilir. Tabii ki böyle bir konunun tartışılması da mümkün değildir. Bu bakımdan durumun basit olmadığına vurgulanması gerekir. İnsan akıllı, gerçekliğin eşbiçimsel (izomorf) yansıması planında ilkesel olarak yetersizdir. Bununla birlikte, bizim nihaî anlayışlarımız sonsuz nitelikteki başlangıcın bir deposudur. Anlayışlarımızın niteliksel belirginliği, onların sonsuz gerçeklikteki faal durumunu kesinlikle imkânsız hâle getirir. Buradan ihtiyaç duyulan enerjinin kurtulması içinse doğal rasyonel mahiyetlerin değişmezliğinin düşünülmesi gerekir. Aklın objektifliği de işte bunda ortaya çıkar. Bu nedenle dilin kökeni üzerine olan bilim, ilkesel olarak yeterlilik arz eder.¹

2. Rekonstrüksiyon prensiplerinin koordinat sisteminin kendine özgü bir evrim biçiminde belirlenmesi, halledici bir etken olarak görülmektedir. Onun yokluğu ise, araştırmacıların söz konusu prensipler üzerine kaynak eserlerde yer alan çok önemli gözlemlerinin (Söz gelimi, “Türk Dillerinin Karşılaştırılmalı-Tarihî Grameri” adlı akademik eserde)² mahiyet itibariyle değersizleşmesine yol açmaktadır. Dil kategorilerinin tarihî gelişmesinin, sadece İlk Türkçe, Ortak Türkçe ve Ana Türkçe dönemlerinin mekanik olarak belirlenmesiyle ve gereken tarihî derinlik dikkate alınmadan düz bir bakış açısıyla tasvir edilmesi mümkün değildir. Mademki dil gerçeklikleri dil dışı mahiyetlerden türemiştir ve belirtilen ikinci sistemden birinciye geçiş de dil rekonstrüksiyonunun veya canlandırmasının özünü oluşturmaktadır, o zaman kendi bilim alanının dışına

* Prof. Dr. Moskova Devlet Üniversitesi, Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü, Türk Filolojisi Bölüm Başkanı. Makale, “Altayskie yazıkı i vostochnaya filologiya, Moskva, Vostochnaya Literatura RAN, 2005, 519 s.” adlı topludan alınarak Rusçadan Türkçeye çevrilmiştir.

** Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Teknikokullar/Ankara. mehman_musaoglu@mynet.com

1 Sheka Yu. V. Printsipi evolyutsii grammatičeskix pokazateley v tyurkskix yazıkax//Voprosı tyurkskoy filologii. Vıp. IV. M., 1999, c. 172 i 174 (Türk Dillerinde Gramatikal Belirtilerin Evrimi Prensipleri//Türk Filolojisi Sorunları); on je: Energiya yazıkı i lingvofilosofiya kak obşeteoretičeskıe aspektı intonologii//Vestnik Şelkovogo putı. Voprosı tyurkskoy filologii. Vıp. II. M., 1992, s. 93-94 (Dil Enerjisi ve Lengüistik Felsefe İntologisinin Genel Teorik Açıkları Olarak// İpek Yolu Haberleri. Türk Filolojisi Sorunları).

2 Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov, Morfoloģiya. M., 1988 (Türk Dillerinin Karşılaştırılmalı-Tarihî Grameri).

çıkmayan profesyonel bir dilci, prensipçe ve objektif olarak rekonstrüksiyonu belirlemede etkisiz kalacaktır. Onun için fonemin ve sistemli dil kategorilerinin dışında başka bir şey tek başına mevcut değildir. Böyle bir dilcinin elde ettiği nihai sonuçlar ise rekonstrüksiyona değil, çağdaş ve özel nitelikteki dile, dolayısıyla anlamsal ve dilsel mahiyetlerin karşılıklı ilişkisine ait olacaktır.

Dilcinin mesleki kapalılığı, kanıtların sıkı olarak uygulanan ölçütlerinin uygunsuzluğunda ifade olunmaktadır. Bu onun, dolayısıyla dilcinin dil evrimi genel tablosunun disiplinler arası sentezi sonucuna tereddütle yaklaşmasına yol açmaktadır. Oysa dillerin çağdaş yapısal özelliklerinin yanı sıra işlevsel ve yapısal olarak bir gelişme niteliğindeki daralmasının da burada söz konusu edilmesi gerekir. İşlevsel ve sosyal daralma, her bir sonraki aşamada önceki evrenin belirli dil süreçleri evriminin kaybolmamasıyla belirlenmektedir. Söz konusu evrim, özel işlevsel çerçeveli bir oluşumda hızlandırılmış ve basitleştirilmiş biçimde daralmaktadır. Bu ise, zaman itibarıyla en uzak çağları da ekleyerek dilin kanıtlandırılmış yeniden türeme evrimi için gereken bütün bilgiyi içermektedir.

3. III-IV. çağların (Bk. Tablo-1) heceli ve sözlü ritmi, söz konusu dönemlerin yazarca önerilen (sınıflandırılan) görünüşünü veya genel bir önerisini nitelendirmektedir. Önceki II-III. çağların ilk (pre-) dili veya Türkçesi sadece heceli ritme sahip oluşuyla seçilmiştir. Tek bir sözlü ve ritmik sürede birleştirilmiş ilk hecelerin sayısı, konuşmada çeşitli olmuştur. Diğer belli olan bütün fonetik (ses bilgisel) ilk (pre-) kelimeler gibi, fonetik ilk kelimenin içerisindeki ilk hecesi, defalarca yeniden türemektedir. Ritmik yeniden türeme olayı, söz konusu konuşma eyleminde belirtilen ifadenin niteliksel belirginliğinin başlangıcını doğuran tek etken olmuştur. Birkaç defa tekrar olunmayan tek bir ses, sadece fiziksel olarak gerçekleşen bir gürültü olabilir, dolayısıyla somut bir konuşma olgusu olamaz. Dil evrimindeki yeniden türeme olayı, fiziksel nitelikteki çoğu sayıda sapmaları ve varyantları içermişse de söz konusu eylemin kendine özgü identik bir konuşma birimi olma durumunu engellememiştir. Ritmik ifadenin fonem öncesi dayanağının çağdaş yığını ise, şöyle bir biçimde belirlenmektedir. Söz gelimi Tofa lehçesinde şu veya bu fikir, bütün seslerin birleşmesiyle ilişkilendirilmektedir. Şöyle ki; “fonetik ses değişimleri şartlarında bütün sesler belli modifikasyona uğramaktadırlar”: *daçjim* (benim taşım), oysa özel olarak *taş* kelimesi de vardır vb.³

3 Rassadin V. İ. Morfologiya tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osveşenii. M., 1978, s. 9 (Tofalar Dilinin Şekil Bilgisinin Karşılaştırmalı İncelenmesi).

Tablo 1.
Türk dilleri evriminin çağları

II		III		IV		V		VI
10		2.4		240		7.6		1.2
mln.		mln.		bin.		bin.		bin.
	Nidalar İlk kökler		Zamirler, İlk gövdeler, Kelime yapımı		Kelime şekilleri Kelime çekimi		Çok yüklemli- lik, sözlü metin	
			Ural-Altay		Altayca		Türkçe	
	Sözlü ritim		Heceli+ sözlü ritim		heceli+ sözlü+ Sözcesel ritim, çağın sonuna doğru aynı zamanda cümle ritmi de vardır.		Sözlü metnin tonlamalı- ritimli biçimle- nişi	

Tabloya ait not: 1. Kronoloji, söz konusu çalışmada müzakere olunmadan kabul edilmektedir.⁴ Ancak şu da vurgulanmalı ki, İlk Altaycanın çöküşüyle bağlı olarak nitelendirilen çağın (7, 6 bin yıl önce) sınırı, prensipçe M.Ö. 7000 (S.A. Starostin) ve M.Ö. 1000 yıllarına (O.P.Sunik) ilişkin araştırma yapan çeşitli araştırmacıların bilimsel verileriyle uygun düşmektedir.⁵

Yukarıda belirtilen önerge veya tarihî sınıflandırma, zaman itibariyle hem aynı bir fonetik ilk kelimenin (birinci önerilen tipi), hem de iki farklı ilk kelimenin (ikinci önerilen tipi) türemesini ihtiva edebilmektedir. Son hâlde genel birleşme biçimindeki ilk kelimelerin arasında karşılaştırma bulunmaktadır. Söz konusu genelleşmiş birleşme, sonraki aşamanın (IV-V) daha yüksek sözcesel ritmini oluşturmamış veya başka bir deyişle daha genelleşmiş ve tabi kılıcı nitelikli olmamıştır. Cümle unsurlarının cümledeki sıralanması ise, ikinci tipe göre şöyledir: “yorum” (duygusal) + “konu” (göreceli olarak rasyonel, sakin). Söz konusu çağın genelleşmiş cümlesinin gösterilen ikinci ögesi, ortama göre ve aynı zamanda ilk defa sözdizimsel olarak da ifade edilen ve çağdaş zamirlerin ve edatların bütün derecelerinin anlamlarıyla şartlanmış olan ilk zamirdir.

4 Sheka Yu. V. Elementi teori sintaksiçeskoj svyazi i intonologii v sinxroničeskom i diaxroničeskom osveşenii. BY. 1992, No 5 (Sözdizimsel İlişki ve İntonoloji Teorisi Unsurlarının Eşzamanlı ve Artzamanlı Olarak İncelenmesi) ;Yine onun: Gipoteza o vozmojnix etapax yazıkovoy evolytsii. VY. 1994, No 1 (Dil Evriminin Mümkün Evreleri Üzerine Var-sayım).

5 Tenişev E. R. Altayskie yazıki/yazıki mira. Tyurkskie yazıki. M.,1997,s. 8. (Altay Dilleri//Dünya Dilleri. Türk Dilleri). “ İlk Türkçe çağları, altı döneme ve dönemler arası geçiş evrelerine ayrılmıştır. Söz konusu çağlarda gelişen dil-konuşma olguları ve olayları evrimi, kronolojik olarak belirlenen dönemler arası geçiş aşamalarında tespit olunmuştur. Eski Türkçe öncesi çağlara ilişkin lengüistik açıklama ise, makalede **genel öneri** olarak adlandırılmıştır”(Çevirmenin notu).

Genelleşmiş cümlede bir ifade parçasının ilk zamir olma yeteneği, ilk kelimenin işlevsel ve sözdizimsel özellikli son pozisyonuyla bütünlükte şartlanmıştır.

III-IV. çağlara (aynı zamanda II-III. çağlara) ilişkin belirtilen birinci tip genel önerenin çağdaş işlevsel ve sosyal yığını ve aynı zamanda ifadesi, ses yansıması (onomatope) olayından ibarettir. Söz gelimi: Tuvaca *ta* (veya *tang*, *tang ıynan*) ‘belirsiz’, ‘bilmiyorum’; *çaçam ay* ‘istemiyorum’, ‘olmayacağım’; *ma* ‘al’, ‘götür’; Rusça *na* (al, götür), *tpru* (dur) vb. Sonuncu, ana (proto-) dil veya Türkçe nitelikli bir dil işaretidir. Bu ifadelerin özelliği, anlamlarının her zaman dil dışı verilerde (jest, mimik, somut bir ortam) yer almasının yanı sıra, ifade edenin dışında bulunmasından oluşmaktadır. Bundan dolayı, anlamın ve şeklin özel bir dil işareti olarak birleşmesi, burada söz konusu değildir. III-IV. çağlara ilişkin ikinci tip genel önerenin içeriğindeki ilk zamirler, çağdaş yığınıyla son pozisyonlu edatlarıdır. Edatlar (aynen zamirler gibi) son pozisyona konulmuş ilk nidalardan türemiştir. Edat mahiyet itibarıyla son pozisyondaki bir nidadır. O, söz konusu pozisyonda hem daha sakin (rasyonel) bir unsur olarak hem de ikincil sözdizimsel (önce birleştirici ve karşılaştırmalı, sonra ise tonlamalı ve tabi kılıcı) ilişki elde ederek değişir.

III-IV. çağlara ait ikinci tip genel önergeyi, aşağıdaki modellerle açık olarak açıklamak mümkündür. Bu model, “titreme//titriyor” anlamıyla ortama göre şartlanmış olan Türkçe *tiril tiril* (titremeyi anlatan ses yansıması) ve *şu* (işaret zamiri): *Tiriltiriltiril, şuşuşu; tiriltiriltiril, şuşuşu...* birleşenlerinden oluşmaktadır. Son pozisyonda genelleşmiş işaret edici belirtilerin ortaya çıkması ise, onu belli bir dil dışı objenin veya tiplemesinin birinci unsuruna (ses yansıması) bağlamaktadır. Bundan dolayı, ikinci tip genel önerenin ele alınan evresinin sözdizimsel ilişkisine ait temeli, leksik köklerin yapılanmasıyla örtüşmektedir.

Bunun yanı sıra ikinci tip genel III-IV. çağlar önergesi, sonraki çağlara (IV-V) geçişte sözcüsel ritimle de bağlanarak genelleşmiş ve tabi kılıcı bir biçimde daralmıştır. Böyle bir daralma (dürülme veya yuvarlanma), III-IV. çağlar sentaksının çağdaş kelime yapımı sistemine (ilk işaret zamirlerinin kelime yapımı belirtilerine) dönüşümü sürecinde ilk aşamayı oluşturmaktadır. Türkçe kelime yapımının çağdaş kategorileri, üçüncü düzenin (Çağlar sıralanmasına göre: IV-V, V-VI, VI-çağdaş) yığınıyla oluşturmaktadır. Bu yığında ve dolayısıyla her sonraki evrede, uygun tamlamalar, kelime şekilleri ve morfolojik belirtiler seviyesinde biçimlenen kelime yapımı kategorilerine geçiş ilk önce akla gelmektedir. Böylelikle, çağdaş leksik kökün ve aynı zamanda çağdaş kelime temelini (kelime yapımı sistemi), III-IV. çağlar ilk dil (Türkçe) sentaksının çok yönlü (ritmik) yığını olduğunu söylemek mümkündür.

Eğer daralmanın biçimsel yönü (ritmik) her bir aşamada daha yüksek tempolu söylem ritimlerinin (aynı zamanlı bir biçimlenmede konuşma seslerinin

özel fonem çizgileri) eklenilmesine bağlıysa, gelişimin anlamsal yönü duygusal ve heyecanlı (özelliğine göre sonsuz olan) mahiyetlerin rasyonel ve sakin (belirgin nitelikteki yapısal nihaî) mahiyetlere geçişi ile ilişkilidir. Bu nedenle III-IV. çağların genel önergelerinin rasyonel düşüncenin birincil başlangıcının ortaya çıkmasıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

III-IV. çağların ilk dili veya Türkçesi, nostratik mahiyette olmuştur. O, bu çağların sonuna doğru Doğu, sonra ise Ural-Altay ilk dillerine yakınlığıyla bilinmiştir. Dil birimlerinin maddi kabuğunun belli bir nitelikteki konuşma belirginliği, ritmik temele sahip olmuş ve şu veya bu somut fonem tipli çizgilerin muhtemel üstünlüğü ile ifade edilmiştir. Çağdaş tezahürüyle muhtemel bir sıklık niteliğine sahip olan Ural-Altay ilk fonemi, çağdaş dillerde gözlemlenen fonetik uygunlukların söz konusu çizgilerinin düzenli bir sistem olarak billurlaşmasında rol oynamaktadır. Nostratik nitelikli ilk dil karakteristiğinin var oluşu, söz konusu sistemin muhtemel bir ortama göre ve işlevsel olarak yeniden idrak edilmesiyle kastedilmektedir. Doğrudan olarak ise bu karakteristiklerin birçoğu kesinlikle kabul edilmez bir duruma düşmektedir. Nostratik ilk dilde, *-n* zamiri ve dolaylı ad şekilleri, *da* yer bildiren edatı, yön anlamıyla *ka* edatı vb. belirtisi mevcut olamaz.⁶ Öte yandan G. E. Kornilov'un hem herhangi bir kavramın sesle etkileme (ideofon) teorisi hem de birincil konuşma birimleri oluşumunun ses yansımaları mahiyeti üzerine görüşünü kabul etmek de mümkün değildir. Seslerle etkileme teorisi, münferit bir ilkel konuşma sesinin belli anlamlarını kaydeder. Bu ise, kesinlikle istisna tutulmaktadır. Çünkü, söz konusu aşamada ne münferit konuşma sesleri (Münferit ses yalnız fiziksel bir gürültü olabilir.) ne de anlamları (sadece duygu olur ki, bu da gelecekte kesinlikle dil daralması veya gelişimi sürecinin zorunlu dayanağında anlam ifade eder.) olamaz. Anlam, özelliklerin belli bir bölünmezliğini sağlamaktadır. Bu ise, sırasıyla uygun süreçlerin bölünmez görüntüleriyle sıkıca bağlıdır. Bölünmez görüntü, zaman içerisinde türeyen sürece (tek bir sürecin görüntüsü aralıksız olacaktır.) sahip olur. Bundan dolayı, anlam (rasyonel) bütün zaruretiyle sadece hayat faaliyetinin sosyal süreçlerinin, aynı zamanda şekillenen dil birimlerinin ritmik daralmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Buna bağlı olarak, ilk kelimelerin (ve onlardaki ilk hecelerin) ele alınan aşamadaki türeyişi, konuşmanın belirginlik bildiren oluşumunu karşılamaktadır. Bu ise, bütünlükte herhangi bir şeyin ses yansımaları niteliği karakteristiğini taşımamıştır. Bu nedenle de N. İ. Aşmarin'in ses yansımaları kelimelere ilişkin çok ilginç görüşleri, genel teorik bilim açısından

6 İlliç-Svitç V. M. Opiť sravneniya nostratičeskix yazıkov. Sravnitel'nyy slovar' V-K. M., 1971, s. 214, 368 (Nostratik Dillerin Karşılaştırılması Denemesi. Karşılaştırmalı Sözlük); Serebrennikov B. A. Problema dostatočnosti osnovaniya v gipotezax, kasayıxısxya genetičeskogo rodstva yazıkov//Teoretičeskie osnovi klassifikatsii yazıkov mira. M., 1982, s. 50-53 (Dillerin Genetik Akralığına İlişkin Varsayımlarda Temellerin Yeterliliği Problemi//Dünya Dilleri Sınıflandırmasının Teorik Temelleri).

son derece abartılı bulunmaktadır.⁷

4. Önceki çağın ikinci tip genel önergesi, IV-V. çağa geçişle ve sözcüsel ritmin genelleşmiş tabi kılıcı ilişkilere eklenmesiyle bağlı bir biçimde daralmaktadır. Genelleşmiş çok yüklemlilik ise burada birkaç ilk sözcenin birleşmesi veya aynı ifade birimi içerisinde kullanılması vasıtasıyla ifade edilmeye başlanmıştır. IV-V. çağların genel önergesi, çağdaş metin düzeyi ile uygun düşer ama onun içeriğindeki ilk dil sözceleri ana (protoinkorporatif) dil köklerinin fiile yaklaştırılarak kullanılması ile türeyen karmaşıklardan ibaret olur. İlk sırada, yorumu (duygusal ve coşkusal) oluşturan ilk dil sözcüsi gelir, onu, konuyu (rasyonel ve sakince) oluşturan ilk dil sözcüsi takip eder. Sonuncu, sözdizimsel son pozisyonu sayesinde bitişik ilk dil zamiri olma fonksiyonunu üstlenir ve aynı zamanda kendi daha yüksek sesli muhtemel ve niteliksel belirginliği sayesinde ilk dil zamiri olur. IV-V. çağların zamirlerinin temeli aşağıdakilerden ibarettir: a) Önceki çağların zamirlerinin tekrar olunarak yeniden türemesi; b) Önceki çağların ilk dil temeli (ilk dil kökü+ilk dil zamiri) ve c) nispeten serbest ve aynı zamanda çağdaş söz birleşmesi düzeyine uygun düşen ilk dil sözcülerinin içerisindeki unsurların sınırlandırılmış kullanımıyla göreceli olarak bulunması. Buna bağlı olarak IV-V. çağların bitişik zamiri kendi kullanımında artık gelecek edat çeşitlerinin ve zamir türlerinin parçalarına ayrılmış durumunu nispeten yansıtmaktadır. IV-V. çağların genel önergesi (karşılaşmalı-birleşmeli biçimdeki genelleşmiş çok yüklemliliği veya onun içeriğindeki ilk dil zamirlerinin kullanımı) çağdaş çekimlenme kategorilerinin başlangıcı ve söz konusu çağların ilk dil zamirlerinin kendisi ise hem analitik hem de ek niteliğindeki çağdaş dil bilgisi belirtilerinin maddi temeli fonksiyonunu üstlenmektedir. Başka bir sözle, çağdaş dil bilgisi (çekimlenme) sistemi, sayısal (V-VI ve VI-çağdaşlık) olarak ele alınan çağların sentaksının ikinci düzeninin yığılmasını oluşturmaktadır.

II-III ve III-IV. ilk dil aşamalarında “yorum”un (duygusal) “konu”yu (nispeten rasyonel, sakin) takip etmesi, çağdaş bükünlü ve eklemeli dillerde gövdeye son pozisyonda gramatikal özellikli son eklerin eklenilmesini belirleyen (genel nitelikli birincil nedenler olarak) bir dil evrenselliğidir. IV-V. çağların başlangıç kısmında ilk dil zamirlerinin yukarıda belirtilen belirginliği, ritmik türemeli konuşma dokusuyla ve aynı zamanlı zaruri bir desteklemeyle ortaya çıkan “yorum-konu” sırasından oluşmaktadır. Buradaki ilk dil zamiri, hem sözcü olarak bilinen ilk köke (sözcü olarak bilinen ilk sözcük gövdesine) göre son pozisyonda olmuş hem de onu takip etmiştir. Söz konusu yığın, dolayısıyla ön ve son eklerin birleşmesinden oluşan birleşik bir ek veya “sirkumfiks” niteliğinde oluşmuştur. Söz gelimi, Çukot dilinde *кэў* (“küçük”, “canlı”) “sirkumfiks” olarak kullanılmaktadır: *кэў-бытты-кэў* (“küçük”).⁸

7 Kornilov G. E. İmitativ v çuvaşskom yazıke. Çeboksarı. 1984, s. 8-9, 19 (Çuvaş Dilinde Ses Yansımaları Kelimeler).

8 Yazıki mira. Paleoziatiskie yazıki. M., 1997, s. 16 (Dünya Dilleri. Güney-Doğu Asya Dilleri).

Altayca ilk dilin (IV-V. çağların ilk dili) özelliği, onun ilk dil zamirinin kendine özgü maddi şekillere kavuşması için (müstakbel bükünlü dillere ilişkin ilk dil zamirlerinden farklı) fonemlerin bütün diferansiyel belirtileri değil, sadece bir kısmı gerekmiştir. Söz konusu olay, büyük ve küçük ünlü uyumu kuralında ortaya çıkmaktadır. Bunun sayesinde çağdaş mükemmel fonemlerin birçoğu, ek kısmında belli derecede fonem varyantları olarak kullanılmaya devam etmektedir. Söz gelimi, birçok Türkçe ektaki ünlüler için sesbirim bilimsel (fonematik) belirti olarak dilin yükselmesi veya karşılıklılık olgusu özelliklidir: A – I (burada A=a, e ve I=i, i, u, ü). Başka bir deyişle, IV-V. çağlarda şekillenen Altay fonolojik sistemi, ilk dil zamirinin önemli bir ölçüde (müstakbel bükünlü dillerin başlangıcıyla karşılaştırmada) ritmik türeme dayanaklarından daha erken kurtulmasını sağlamıştır. Neticede, ilk dil zamiri, komşu sözlerde ve ifadelerde ve aynı zamanda sözcük köküne (gövdesine) göre ön pozisyonda artık karşılaştırmalı olarak ortaya erken çıkmamıştır. Bu özellik, Altay dilleri tipolojisinin en önemli çizgilerini belirlemiştir. Bunlar; aşağıdakilerden ibarettir: Uyumun⁹ veya uzlaşmanın, gramatikal cins kategorisinin (Sonuncunun maddi temelini uyum⁹ oluşturmaktadır.) ve ön eklerin yokluğu, büyük ve küçük ünlü uyumunun varlığı vb.

5. Kelime bölükleri şekillenmesinin ilk başlangıcı, IV-V. çağlar genel önergesinin çok yüklemliliğiyle belirlenmektedir. IV-V. çağların gelmesiyle kelime bölüklerinin şekillenme sürecinin başlaması kurala tamamen uygundur. Ad ve fiil, “eşyalık” ve “süreçsellik” (Bunlar söz konusu durumda dile kadarki daimi verilerdir.) mantıksal kategorilerinin ifade edilmesi için ortaya çıkmamıştır. Kelime bölükleri, söz konusu çağda belirtilen kelime gövdelerinin belli çekimlenme (çekim ekli) kategorileri göstergelerine birleşmesiyle bağlı bir lengüistik kategoridir. Önceki II-III. evre (nostratik ilk dil), kelime bölüklerini tanımamıştır. Bu, ünlemlerin (II-III. çağların konuşma birimleri) kelime bölüklerinin dışında yer almasında ifade olunmaktadır. Başlangıç nitelikli ilk ad ve ilk fiil gerçekleşmesi, genel önergenin durumla ilintili olarak şartlanmış kullanımını bütünlükte nitelendirmiştir. Söz konusu olay, somut bir konuşma faaliyetinde hem genelleşmiş bir ad fonksiyonu (ilk adlandırma) hem de harekete mecbur etme fonksiyonu rolünü üstlenebilmiştir. Kelime bölükleri kökeninin yüklem olma niteliği, çağdaş yüklem isim ve fiil türlerine ayrılmasında yansımıştır. Söz konusu çağlarda yukarıda belirtilenlerin sonraki biçimlenmesi açısından gerekli olan şudur ki, ilk zamir şekilleri birincil ilk dil sözcülerinden sadece özel söz birleşmelerine (söz gelimi, Türkçe *-i vermek*, *-ıp kalmak* tipli analitik fiil göstergeleri) değil, hem de özel bir fonetik sözcük şekliyle müstakbel morfem nitelikli gramatikal göstergeye doğru gelişmiştir. IV-V. çağların ilk

⁹ Burada özne-yüklem veya dişilik-erkeklik uyumları kastedilmektedir.

zamirlerinin karşılaştırmalı olarak tekdüzeli ilk sözce şekillerinden ayrılmış somut şekiller sistemine (anlamlarının ve birlikteliklerinin şekillenmesiyle paralel olarak) doğru gelişmesi, ritmin tedricî doğumuyla ve fonolojik sistemin (fonemlerin biçimlenmesi) oluşumuyla, birleşmeli ve yüklemel ilişkili apaçık bir tonlamayla biçimlenmiş cümle seviyesinde belirlenmiştir. Şunu da eklemek mümkündür ki, söz konusu çağların sonuna doğru bazı söz birleşmesi tipleri ön sözcük şekilleri olarak kullanılmaktadır.

Kelime bölüklerinin yüklemel nitelikteki kökenini her bir çekimlenme kategorisinin aynı özellikli başlangıcı olarak somutlaştırmak mümkündür. Sözdizimsel ve yüklemel nitelikteki söz konusu meydana gelme düzeni, kategorilerin çağdaş sözcük şeklindeki sistematüğını türetmektedir. Bu, kategorilerin yüklemel nitelikteki özünün oluşumundan ortaya çıkar. Şöyle ki; söz konusu kategorilerin oluşumunda önceki, artık nispeten daha sıkı bir ilişkiyle ifade olunmuş bir durumda kalır ve yeni göstergelerin kelime gövdesine daha yakın bir pozisyondaki müstakbel girişini engeller. Diğer yandan söylenenleri çağdaş Türk, Moğol ve Tunguz-Mançu dillerinde dil bilgisi göstergelerinin özelliklerinde ve belli olan farklı düzenlerinin sıralanmasında ortaya çıkan unsurların müstakbel birlikteliği biçiminde yorumlamak gerekir.

Kelime bölüklerinin biçimlenmesi, yukarıda kısaca tasvir olunan başlangıç niteliğindeki yüklemel ilişkilerin dürülmesi süreci olarak tasavvur olunmaktadır. Önceki sözcük şekli, IV-V. çağlarda cümle öğelerinin ortaya çıkışını göstermektedir. Söz konusu cümle öğelerinde önce kelime bölüklerinin mahiyeti olarak meydana gelen fonksiyonel ve yüklemel nitelikteki karşılıklı sebep ve netice şartlılığı, söz birleşmesi düzeyinde dürülmüş olarak kalmaktadır. Sonraki evrelerde bu mahiyetin gelişimi, sözcük şekilleri ve nihayet müstakbelden zorunlu birlikteliğinin gelişmesi aracılığı ve kelime gövdesi ve kökü düzeyinde daralmaya devam etmektedir. Kelime bölükleri çağdaş kategorilerinin sentaktik, morfolojik ve leksik açıları, onların biçimlenmesinde tasvir olunan devrelerin yansımından ibarettir.

6. Yukarıda söylenenleri kısaca özetleyelim: IV-V. çağlarda ortaya çıkan cümle öğeleri, köklerin fiile yaklaştırılarak kullanılmasıyla oluşan birleşik kelime görünüşündeki “inkorporatif” karmaşık sözceler biçiminde olmuştur. Bunların her biri, başlangıç niteliğindeki genelleşmiş yüklemelliğinin birinci yığıını olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda yüklem (köklerin fiille yavaşmasıyla türeyen “inkorporatif” karmaşık sözcelerin tam teşekküllü kullanılabilirliği) veya diğer cümle öğeleri (yüklemelliğinin izinin yine de apaçık olarak bulunduğu köklerin fiille yavaşmasıyla türeyen “inkorporatif” karmaşık sözcelerin kısmi teşekküllü kullanılabilirliği) fonksiyonlarını somut bir ifade çerçevesinde yerine getirmiştir. Sözce birimler, söz konusu birleşmeli, karşılaştırmalı, somut ve durumla şartlandırılmış bir sıralanmayla varlığını sağlamıştır. Böylelikle, biçimlenen

cümle ögeleri ve kelime bölükleri birbiriyle aynı olmuştur. Bunun yanı sıra, cümle ögelerinin basit, genişletilmiş ve çok yüklemli yapılanmalarıyla bitişik olarak gerçekleşmesi yokluğunun söz konusu döneme has olması da söylenenlerden bilinmektedir. IV-V. çağların sonuna doğru özel sözcük şekli biçimlenir. Söz gelimi, *багшнар* (öğretmenler) Moğol tipinden Tuvaca *баикылар* (aynı anlamda) biçimine geçiş, özel bir dil bilgisi göstergesinin oluşumunu göstermektedir. Söz konusu gösterge, sözcük şeklinde kategorik anlamın tespit edilmesi sayesinde artık çeşitli cümle ögeleri fonksiyonunda kullanılabilir; dolayısıyla bir yandan cümle ögeleri öte yandan kelime bölükleri birbirinden ayrılarak gerçekleşir. Bu, özel kelime bölüklerinin oluşumunu bildirmektedir. Söz konusu oluşum, ifade etmenin kategorik söz birleşmesi düzeyinden sözcük şekli düzeyine geçişiyle bağlıdır. İ. İ. Meşaninov söz konusu süreci fiile ve yükleme ilişkin olarak etraflı bir şekilde tahlil etmiştir.¹⁰ Söylenen, aynı zamanda özel cümle ögelerini basit ve genişlenmiş biçimlenmeleriyle de bildirmektedir. Cümlenin genişletilmiş ögeleri, tümleç ve belirteç bildirme niteliğindeki özel ilişkilerin (sıfat, zarf) meydana gelmesi için temel olma görevini yerine getirmektedir.

7. Ele alınan süreçlerin biyolojik ve genetik yığını, bireysel dil yeteneği oluşumundan ibarettir. Buna rağmen Türk çocuklarının konuşmasında arka plandaki bilgi birikiminin ortaya çıkması bir örnektir. Söz konusu çocuklarca 4,5-5 yaşlarından 7 yaşına kadar zarf-fiil ve sıfat-fiil merkezli kelime guruplarının aktif bir şekilde benimsenmesi, kronolojik olarak IV-V. çağların sona eren kısmına uygun düşmektedir.¹¹ Buna bağlı olarak fiilin geçişli ve geçişsiz şekillerine ayrılması, özel sözlü metnin (ifadenin duruma bağlı şartlandırılma zaruretinden belli bir ölçüdeki sapmayla), birleşik ve çok yüklemli cümlelerin biçimlenmesi ise, ancak V-VI. çağların başında gerçekleşmiştir.

Sıfat-fiil ve zarf-fiil varlığının evrensel bir biçimdeki oluşu, kelime bölüklerinin olmuş geçmiş ayrıntılarıyla biçimlenmemesi durumunu yansıtmaktadır. Söz konusu sıfat-fiiller ve zarf-fiiller, çok yüklemliliğin merkezi rolünü üstlenmekte ve IV-V. çağların nispeten erken evrelerinde ortaya çıkan köklerin fiile yavaşmasıyla oluşan birleşik kelime görünüşündeki karmaşık sözcelerde çok yüklemlilik izlerinin yığını olarak tespit olunmaktadır. Birçok çağdaş Türk (ve diğer Altay) dillerinin ortak özelliği, kelime bölüklerinin geçmişteki ayrıntılarıyla biçimlenmemesi durumunun onlarda daha açık bir şekilde yansımından (başka tipolojik özellikli dillerle karşılaştırmada), aynı zamanda sıfat-fiillere ve zarf-fiillere birçok hâlde iyelik ve hâl eklerinin eklenilmesinden ibarettir. IV-V. çağların sonunda, ilk dil geçişsiz fiil şekillerinde

10 Meşaninov İ. İ. Glagol. L.,s.238-242 (Fiil).

11 Sheka Yu. V. Elementi teorii sintaksičeskoj svyazi i intonologii v sinxroničeskom i diaxroničeskom osveşenii. BY. 1992, No 5 (Sözdizimsel İlişki ve İntonoloji Teorisi Unsurlarının Eşzamanlı ve Artzamanlı Olarak İncelenmesi); Yine onun: Gipoteza o vozmojnix etapax yazıkovoy evolytsii. VY. 1994, No 1.(Dil Evriminin Mümkün Evreleri Üzerine Varsayım).

daralmış olan ve tek bir basit cümle varlığı şartlarıyla ortaya çıkan çok yüklemlilik, sadece basit cümlenin yüklemi biçiminde gerçekleşmiş ve aynı zamanda müstakbel geçişli ve geçişsiz fiil şekillerinin bitişik nitelikteki ayrıntılarıyla biçimlenmemesi durumunu doğurmuştur. Söz konusu şekillerin gerçekleşmesi, yukarıda da belirtildiği üzere V-VI. çağların başında vuku bulmuştur.

İlk Türkçede çok yüklemli bir sentaksın ve metnin oluşumu, diğer Altay dillerindeki (V-VI. çağlar Türk dönemidir) uygun süreçlerden ayrı olarak gerçekleşmektedir. Bu, Türkçe çok yüklemli sentaksın Moğol ve Tunguz-Mançu dillerinin uygun özelliklerinden seçilen önemli farklarında meydana gelmektedir. İlk Türkçe, söz konusu çağın sonuna doğru önce Bulgar, Oğuz-Karluk-Kıpçak, Uygur-Oğuz ve Kırgız-Kıpçak ilk dillerine, sonra ise Hazar, Bulgar, Kıpçak, Oğuz, Karluk, Eski Uygur, Eski Kırgız dillerine ayrılmıştır.¹² İlk Türkçenin söz konusu ilk dillere ve dillere ayrılması, metnin tedricî oluşumunun, yazının ve müstakbel edebî dillerin sonraki süreçlerinin bir ifadesi olmuştur.

8. Araştırmaların karşılaştırılabilirliğinin ve genel yöneltiminin yeterince sağlanabilmesi için açıklanan prensiplerle genel koordinatın kendine özgü bir evrim sistemi oluşturulmuştur. Bu olmadan kategorilerin ve belirtilerinin rekonstrüksiyonunun yapılması mümkün değildir.

12 Şeka Yu. V. İerarxiya prayazıkov (nekotorie problemi i konkretnie metodi analiza) // 90 let N. A. Baskakovu. M., 1996, s. 246 (İlk Dillerin Hiyerarşisi: Bazı Problemler ve Somut Tahlil Yöntemleri).